

Justyna Stasiołek

Ostateczność kary pozbawienia wolności – polskie prawo a Europejskie reguły więzienne

Finality of imprisonment – Polish law and European Prison Rules

Artykuł zawiera rozważania w zakresie problematyki orzekania i wykonywania kary pozbawienia wolności w kontekście ostateczności tego środka karnoprawnej reakcji na czyn zabroniony. Przedstawiono w nim niezgodność praktyki organów wymiaru sprawiedliwości i rzeczywistości penitencjarnej z polskimi rozwiązaniami normatywnymi oraz postanowieniami Europejskich reguł więziennych. Ukazano negatywne aspekty pozbawienia wolności [wysoki koszt utrzymywania zakładów karnych, brak miejsc w zakładach karnych, stygmatyzację, brak realizacji celów resocjalizacyjnych, utrwalanie postaw antyspołecznych (dewiacyjnych), integrację w ramach świata przestępczego] i uzasadniono pozytywy ostateczności pozostawiania w izolacji penitencjarnej poprzez analizę przepisów polskiego prawa i wskazanych zaleceń.

Słowa kluczowe: kara pozbawienia wolności, ostateczność, Europejskie reguły więzienne, priorytet kar wolnościowych.

The article contains considerations in the field of adjudication and execution of the penalty of deprivation of liberty in the context of finality of this measure of criminal law reaction to a prohibited act. It shows the incompatibility of the practice of the judiciary authorities and the penitentiary reality with Polish normative solutions and the provisions of European Prison Rules. The negative aspects of deprivation of liberty are shown (high cost of maintaining prisons, lack of places in prisons, stigmatization, failure to achieve rehabilitation goals, consolidating antisocial attitudes, integration within the criminal world). There are justified the

benefits of the last resort in penitentiary isolation through analysis of the provisions of Polish law and the indicated recommendations.

Key words: imprisonment, finality, European Prison Rules, the priority of freedom penalties.

Wstęp

Kara pozbawienia wolności jest środkiem penalnym stosowanym w Polsce nader często. W zestawieniu z problematyką trudności w zakwaterowaniu więźniów w jednostkach penitencjarnych (przeludnienie), zapewnieniu warunków bytowych, socjalnych, odpowiedniej do stanu zdrowia opieki zdrowotnej oraz stanu bezpieczeństwa, tak poszczególnych skazanych lub tymczasowo aresztowanych, jak i instytucjonalnego, w wielu przypadkach powstaje pytanie o konieczność wykonywania tego środka penalnego. Chodzi o sytuacje, gdy do wykonania skierowane zostają kary krótkoterminowe – tak samoistne, jak i zastępcze. Uwzględniając fakt, że każde pozbawienie wolności wiąże się z bardzo wysokim ryzykiem różnych deprywacji, dehumanizacją więźnia i niemożnością odnalezienia się następnie w wolnościowym społeczeństwie, trzeba je uznać za ostateczne i stosować tylko tam, gdzie jest to konieczne (zbrodnie, tak zwane ciężkie występki, uporczywa recydywa).

Polski kodeks karny daje wytyczne w zakresie prymatu kar wolnościowych. Znaczące wsparcie w tym zakresie wprowadzają Zalecenia Rec (2006) 2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich reguł więziennych, przyjęte na podstawie delegacji z art. 15 b Statutu Rady Europy przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 roku (zwane dalej – ERW). Doniosłe znaczenie ERW wynika z faktu, iż stanowią one w zasadzie kompletny zbiór postanowień dotyczących wykonywania kar i środków polegających na izolacji osób pozbawionych wolności¹.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie negatywnych aspektów pozbawienia wolności i przekonanie o pozytywach ostateczności pozostawania w izolacji penitencjarnej, poprzez pryzmat polskich regulacji kodeksowych, jak i niedocenianych ERW.

---

¹ T. Szymanowski, *Komentarz do Rekomendacji Rec (2006) 2 Europejskie Reguły Więzienne*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, 72-73, s. 75.

Regulacje kodeksu karnego w odniesieniu do ostateczności orzekania kary pozbawienia wolności

W polskim systemie prawa karnego, przynajmniej w teorii, przyjęto prymat kar wolnościowych nad środkami penalnymi o charakterze izolacyjnym. Świadczą o tym stosowne przepisy ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku Kodeks karny, a przede wszystkim: art. 32 oraz art. 58 i art. 59. Zasada *ultima ratio* kary pozbawienia wolności, czyniąca z niej instrument o charakterze ostatecznym, uważana jest za sztandarowe hasło polskiej kodyfikacji karnej². Trzeba przy tym zaznaczyć, że potraktowanie bezwzględnej kary pozbawienia wolności jako *ultima ratio* w odniesieniu do drobnej i średniej przestępczości stanowi bezpośrednią konsekwencję zasady proporcjonalności z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP³. Nadto priorytet kar wolnościowych znajduje odzwierciedlenie w orzecznictwie polskich sądów powszechnych⁴.

O pierwszeństwie kar wolnościowych w ujęciu art. 32 przekonuje kolejność ich wymienienia przez ustawodawcę. Jako pierwszą wskazano karę grzywny, następnie: karę ograniczenia wolności, karę pozbawienia wolności, 25 lat pozbawienia wolności i dożywotnie pozbawienie wolności. Uznano, że ten układ ma wskazywać sędziemu ustawowe priorytety w wyborze rodzaju kar⁵. W uprzednio obowiązującym kodeksie karnym – ustawie z dnia 19 kwietnia 1969 roku – w art. 30 § 1 wprowadzono inny układ kar, mianowicie rozpoczęto od kary pozbawienia wolności, a dalej wymieniono ograniczenie wolności oraz grzywnę.

W pierwotnej wersji kodeksu karnego z 1997 roku, art. 58 w paragrafie pierwszym stanowił, iż jeżeli ustawa przewidywała możliwość wyboru rodzaju kary, sąd był zobowiązany orzec („orzekał”) karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania tylko wówczas, gdy inna kara lub środek karny nie mogły spełnić celów kary. Zgodnie z paragrafem drugim wskazanego przepisu grzywny nie orzekano, jeżeli

² R. Kokot, *Podstawy stosowania kar wolnościowych w kodeksie karnym z 1997 r. po nowelizacji z 20 lutego 2015 r.*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, Tom XXXVII, AUwr. no 3709, Wrocław 2015, s. 39.

³ M. Melezini, *Realizacja zasady traktowania kary pozbawienia wolności jako ultima ratio na płaszczyźnie stosowania prawa karnego*, „Ius Novum” 2019, 2, s. 52.

⁴ Por. m.in.: wyrok Sądu Rejonowego w Toruniu z dnia 20 października 2016 roku (II K 830/16) – orzeczenia.torun.sr.gov.pl; wyrok Sądu Rejonowego Gdańsk-Południe z dnia 25 stycznia 2016 roku (X K 353/15) – orzeczenia.gdansk-poludnie.sr.gov.pl.

⁵ Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego, [w:] I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 137.

dochody sprawcy, jego stosunki majątkowe lub możliwości zarobkowe uzasadniały przekonanie, że sprawca grzywny nie uiszczy i nie byłoby można jej ściągnąć w drodze egzekucji. Nadto w paragrafie trzecim art. 58 stwierdzono, że jeżeli przestępstwo było zagrożone karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 5 lat, sąd fakultatywnie orzekał zamiast kary pozbawienia wolności – grzywnę albo karę ograniczenia wolności, w szczególności, gdy orzekał równocześnie środek karny, Zastosowanie regulacji z paragrafu trzeciego niniejszego przepisu nie było możliwe wobec sprawcy występku umyślnego, uprzednio skazanego na karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 6 miesięcy bez warunkowego zawieszenia jej wykonania.

Według najstarszej redakcji kodeksu karnego z 1997 roku art. 59 stanowił, iż jeżeli przestępstwo zagrożone było karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 3 lat albo alternatywnie grzywną, karą ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności i społeczna szkodliwość czynu nie była znaczna, sąd mógł odstąpić od wymierzenia kary, jeśli równocześnie orzekał środek karny, a cele kary zostałyby przez ten środek spełnione.

W toku ponad dwudziestu lat (już prawie dwudziestu pięciu) obowiązywania kodyfikacji karnych przepisy art. 58 i art. 59 były zmieniane. W aktualnej wersji kodeksu karnego (stan na 15 grudnia 2021) art. 58 składa się z dwóch paragrafów, to jest pierwszego i drugiego z literą a. W paragrafie pierwszym tego przepisu statuuje się, że jeżeli ustawa przewiduje możliwość wyboru rodzaju kary, a przestępstwo zagrożone jest karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 5 lat, sąd orzeka karę pozbawienia wolności tylko wtedy, gdy inna kara lub środek karny nie może spełnić celów kary. Paragraf drugi z literą a art. 58 stanowi, że kary ograniczenia wolności w postaci obowiązku, o którym mowa w art. 34 § 1a pkt 1 (obowiązek wykonywania nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne), nie orzeka się, jeżeli stan zdrowia oskarżonego lub jego właściwości i warunki osobiste uzasadniają przekonanie, że oskarżony nie wykona tego obowiązku. Zmiany wprowadzone w art. 59 kodeksu karnego są konsekwencją nowelizacji w zakresie środków penalnych i mają w zasadzie charakter kosmetyczny. Zgodnie z obowiązującą treścią wskazanego przepisu, jeżeli przestępstwo jest zagrożone karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 3 lat albo karą łagodniejszego rodzaju i społeczna szkodliwość czynu nie jest znaczna, sąd może odstąpić

od wymierzenia kary, jeżeli orzeka jednocześnie środek karny, przepadek lub środek kompensacyjny, a cele kary zostaną w ten sposób spełnione.

Twórcy kodeksu karnego z 1997 roku przyjęli założenie, iż kara pozbawienia wolności jest środkiem koniecznym we współczesnym prawie karnym, lecz tylko tam, gdzie niezbędne są izolacja oraz ochrona społeczeństwa przed niebezpiecznym sprawcą, gdy jej stosowanie uzasadnia również waga popełnionej zbrodni lub ciężkiego występku, natomiast w odniesieniu do drobnej i średniej przestępczości kara pozbawienia wolności powinna stać się karą subsydiarną, stosowaną jedynie wówczas, gdy kary i środki niezwiązane z pozbawieniem wolności nie są wystarczające.⁶ Według twórców kodeksu karnego do zakładów karnych powinny trafiać przede wszystkim sprawcy czynów o wysokim stopniu społecznej szkodliwości⁷.

W każdej redakcji art. 58 § 1 oraz 59 zawiera warunek orzekania kar wolnościowych tylko wówczas, gdy – *a contrario* – spełnią one cele stawiane karom. W doktrynie wydziela się następujące cele kary:

- represyjny – uznający, że kara ma stanowić dolegliwość, odpłatę za wyrządzone przestępstwem zło;
- prewencji ogólnej – przyjmujący, iż kara ma odstraszać potencjalnych przestępców, innych niż ukarani;
- prewencji szczególnej – zakładający, że kara ma zapobiegać naruszeniu porządku prawnego, a w szczególności popełnianiu przestępstw przez konkretnego ukaranego;
- kompensacyjny – stanowiący, iż kara ma naprawić szkodę wyrządzoną przestępstwem⁸.

Trzeba zauważyć, iż na poziomie społecznego odbioru to funkcja retribucyjna (odwetowa) kary pozbawienia wolności wydaje się być funkcją podstawową. Dla większości obywateli stanowi główne uzasadnienie dla utrzymywania z budżetu państwa systemu penitencjarnego⁹.

Mimo wielu nowelizacji kodeksu karnego wydaje się, że w intencji ustawodawcy nadal pozostaje daleko posunięte ograniczanie orzekania

⁶ M. Melezini, *Renesans krótkoterminowej kary pozbawienia wolności*, „Ius Novum” 2021, 1, s. 16.

⁷ B. Szczygieł, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności – kilka refleksji*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2017, AuWR No 3762, XLIII, s. 525.

⁸ Z. Sienkiewicz, część trzecia: *Nauki o karze, środkach karnych i zasadach wymiaru*, [w:] M. Bojarski (red.), *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2017, s. 336-338.

⁹ W. Mandysz, *Skazany na...marginalizację! Negatywne skutki odbywania kary pozbawienia wolności*, [w:] K. Wódz, D. Nowalska-Kapuścik, G. Libor (red.), *Peryferie społeczne w teorii i badaniach empirycznych*, Katowice 2016, s. 159-160.

i wykonywania kary pozbawienia wolności. Wynika to choćby z uzasadnienia zmian kodeksu karnego, wprowadzonych ustawą z 20 lutego 2015 roku o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw¹⁰. Stwierdzono, że zmiana art. 58 § 1 miała na celu podkreślenie priorytetu, przy alternatywnym zagrożeniu w przepisie części szczególnej, grzywny lub kary ograniczenia wolności w stosunku do kary pozbawienia wolności, w tym także z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. Zauważono, iż w ten sposób powinno osiągnąć się zamierzoną redukcję kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania¹¹.

Europejskie reguły więzienne a ostateczność kary pozbawienia wolności

Istotnym aktem regionalnego prawa międzynarodowego, oddziałującym na polskie prawo karne wykonawcze, są Europejskie reguły więzienne. W odniesieniu do opisywanej problematyki, na uwagę zasługują zapisy preambuły oraz części pierwszej ERW, która zatytułowana została „Podstawowe zasady”. W preambule uznano między innymi, że nikt nie może być pozbawiony wolności z wyjątkiem zastosowania tego środka w ostateczności i zgodnie z procedurą przewidzianą prawem, a wykonanie wyroków pozbawienia wolności oraz traktowanie więźniów wymaga wzięcia po uwagę wymogów bezpieczeństwa osobistego, bezpieczeństwa instytucjonalnego i dyscypliny, przy jednoczesnym zapewnieniu warunków osadzenia, które nie naruszają ludzkiej godności i które gwarantują osadzonym konkretne zajęcia zawodowe i programy terapeutyczne, i w ten sposób przygotowują ich do reintegracji ze społeczeństwem.

W literaturze przyjmuje się, że w ERW z 2006 roku eksponowana jest teza o szkodliwości izolacji penitencjarnej¹². Do pryncypialnych celów reguł, których stosowanie zalecają ERW, należy przede wszystkim:

- praworządne wykonywanie kary pozbawienia wolności;
- humanitarne postępowanie z więźniami;

---

¹⁰ Dz. U. 2015, poz. 396.

¹¹ Uzasadnienie zmian do Kodeksu karnego z 1997 roku, <https://arch-bip.ms.gov.pl> – dane z 18.11.2021.

¹² K. Franczuk, *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w świetle standardów międzynarodowych*, „Probacja” 2018, 4, s. 75.

- przygotowanie ich do powrotu do społeczeństwa tak, aby szanowali porządek prawny, a szczególnie – nie popełniali przestępstw;
- zapewnienie ochrony społeczeństwa przed przestępczością, a także bezpieczeństwa w więzieniach¹³.

W tekście preambuły zastosowano bezpośrednie tłumaczenie z języka angielskiego, nieadekwatne co do konstrukcji prawnych istniejących w polskim postępowaniu karnym. Otóż – skrót myślowy – „wykonanie wyroków pozbawienia wolności” należy odczytywać jako wykonywanie wyroków skazujących na samoistną karę pozbawienia wolności, zastępczą karę pozbawienia wolności, karę aresztu w wykroczeniach oraz karę aresztu wojskowego oraz wykonywanie postanowień o zastosowaniu izolacyjnego środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania, co wynika z reguły 10.1.

Zgodnie z regulacjami „Podstawowych zasad” (reguły 1-9), wszystkie osoby pozbawione wolności są traktowane z poszanowaniem praw człowieka. Osoby te zachowują wszystkie prawa, których nie zostały pozbawione zgodnie z prawem w orzeczeniu skazującym je lub zatrzymującym w areszcie. Nakładane na osoby pozbawione wolności restrykcje mają być ograniczone do koniecznego minimum i proporcjonalne do uzasadnionego celu, dla którego zostały nałożone. Nie można uzasadniać warunków więziennych naruszających prawa człowieka brakiem środków. Życie w więzieniu ma odpowiadać tak dalece, jak jest to możliwe, pozytywnym aspektem życia na wolności. Wykonanie izolacyjnego środka penalnego ma ułatwić osobom pozbawionym wolności reintegrację w wolnym społeczeństwie. Postuluje się prowadzenie współpracy z zewnętrznymi służbami społecznymi oraz – na tyle, jak dalece to możliwe – udział społeczeństwa obywatelskiego w życiu więziennym. Podkreślając, że personel więzienny pełni ważną służbę publiczną, wskazano, że jego rekrutacja, kształcenie i warunki pracy muszą umożliwić mu utrzymanie wysokich standardów w jego opiece nad więźniami. Wszystkie jednostki penitencjarne poddawane są regularnej inspekcji rządowej i niezależnemu monitoringowi.

Powyższe założenia prowadzą do następujących konstatacji:

- dolegliwość pozbawienia wolności sprowadzać się ma do fizycznego ograniczenia przestrzeni, w której funkcjonuje osadzony – w zależności od typu zakładu karnego. W tym aspekcie ostateczność wykonywania

---

¹³ T. Szymanowski, *Komentarz...*, s. 78.

środka penalnego oznacza wyznaczenie granicy cierpienia jako poważnego ograniczenia możliwości przemieszczania się, nakazuje traktowanie osoby pozbawionej wolności – na ile to możliwe – tak jak osoby przebywającej na wolności;

- osoba pozbawiona wolności ma przebywać w warunkach odpowiadających, w miarę możliwości, pozytywnym aspektom życia na wolności. Zachowuje zatem swoje prawa, których nie została pozbawiona prawomocnym orzeczeniem kończącym postępowanie w sprawie. Przy uwzględnieniu tych okoliczności ostateczność wykonywania pozbawienia wolności jawi się jako obowiązek respektowania praw człowieka i obywatela. Nie wolno zapominać o humanitarnym wymiarze prowadzenia opisywanego środka karnoprawnej reakcji, temu służy między innymi właściwy dobór i szkolenie pracowników i funkcjonariuszy więziennych, jak też wszelkiego rodzaju kontrole;
- pozbawienie wolności ma charakter epizodyczny, skazany – po wykonaniu środka penalnego – powraca do wolnościowego społeczeństwa. Ostateczność w niniejszym ujęciu oznacza jedynie przejściowość stanu pozbawienia wolności, podczas którego należy osadzonego wspierać, ułatwiać mu przyszłą reintegrację w wolnościowym społeczeństwie, co znajduje wyraz między innymi we współpracy ze środowiskiem zewnętrznym.

Mając na względzie fizyczny aspekt pozbawienia wolności, ujmowany jako ograniczenie swobody poruszania się, należy zauważyć stale istniejący w polskim systemie penitencjarnym problem przeludnienia więzień, jak też zbyt dużej liczby osób przebywających w jednej celi. W tych kwestiach ERW zawierają fragmentaryczne postanowienia, nie odnosząc się choćby do jakże istotnej problematyki metrycznej powierzchni celi przypadającej na jednego więźnia. Pomieszczeń w jednostce penitencjarnej dotyczy reguła 18. Zgodnie z nią pomieszczenia udostępnione dla więźniów, a w szczególności pomieszczenia przeznaczone do spania, urządzone są w sposób szanujący ludzką godność i – na tyle, na ile to możliwe – prywatność. Muszą one spełniać wymogi zdrowotne i higieniczne, przy czym szczególną uwagę przykładą się do ich warunków klimatycznych oraz – przede wszystkim – do powierzchni podłogi, ilości powietrza mierzonego w metrach sześciennych, oświetlenia, ogrzewania oraz wentylacji. Stwierdza się, że we wszystkich miejscach, w których więźniowie wspólnie przebywają, zbierają się, bądź też pracują, okna powinny być na tyle duże, aby więźniowie mogli czytać lub pracować

przy świetle naturalnym w tak zwanych zwykłych warunkach. Okna mają także umożliwiać dostęp świeżego powietrza, chyba że w opisywanych pomieszczeniach istnieje odpowiedni system klimatyzacji. Sztuczne światło ma odpowiadać „uznanym standardom technicznym”, a system alarmowy ma umożliwiać więźniom bezzwłoczne skontaktowanie się z personelem więzienia. Regulacje w powyższym zakresie precyzowane są w prawie krajowym. Nadto prawo krajowe zawiera mechanizmy gwarantujące, aby standardy minimalne nie były w więzieniach naruszane z powodu przełudnienia. Więźniowie mają przebywać w nocy w celach pojedynczych, z wyjątkiem przypadków, w których uznano za korzystne wspólne zamieszkanie więźniów. Osadzeni mogą dzielić celę tylko wówczas, gdy jest ona do tego przystosowana oraz jeżeli są zdolni do przebywania ze sobą. Poza tym – na tyle, na ile jest to możliwe – więźniowie mają możliwość wyboru, z kim w porze nocnej przebywają w celi. Przy podejmowaniu decyzji o rozmieszczeniu więźniów w określonych więzieniach lub ich oddziałach bierze się pod uwagę potrzebę osadzenia aresztowanych oddzielnie od skazanych, mężczyzn oddzielnie od kobiet oraz młodocianych oddzielnie od starszych więźniów. Można odstąpić od wskazanych wymogów wynikających z potrzeby osadzenia po to, aby umożliwić więźniom wspólne uczestniczenie w organizowanych zajęciach, jednak grupy takie muszą zostać każdorazowo rozdzielone w porze nocnej, chyba że wyrażają one zgodę na wspólne osadzenie, a władze więzienia są zdania, iż będzie to w ich najlepszym interesie. Ponadto więźniowie mają być rozmieszczeni w warunkach jak najmniej restrykcyjnego zabezpieczenia odpowiedniego do ryzyka ucieczki, samouszkodzenia lub skrzywdzenia innych.

W aspekcie fizycznego pozbawienia wolności jako ostateczności reakcji karnoprawnej podkreśla się, że warunkiem realizacji jakichkolwiek sensownych działań jest redukcja uwięzionych i likwidacja przepełnienia więzień¹⁴.

W doktrynie przyjmuje się, że pierwszych sześć podstawowych zasad ma znaczenie fundamentalne, wyrażając filozoficzne założenia organizacji wykonania kary pozbawienia wolności¹⁵.

---

¹⁴ J. Migdał, G. Skrobotowicz, *Możliwość realizacji Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r. w zakresie reintegracyjnego modelu wykonywania kary pozbawienia wolności a przełudnienie polskich jednostek penitencjarnych*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2014, 1 (XXIV), s. 112.

¹⁵ M. Płatek, *Europejskie Reguły Więzienne a polskie prawo i praktyka penitencjarna*, „Studia Iuridica” 1997, XXXIV, s. 175.

Jak już zauważono, ERW nie zawierają wymogów zapewnienia minimum konkretnej powierzchni mieszkalnej. Takie ustalenia wynikają z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, a przede wszystkim z wyroku z 20 października 2016 roku w sprawie Mursic przeciwko Chorwacji. Trybunał uznał w nim, iż wymóg trzech metrów kwadratowych powierzchni podłogi na każdego więźnia w pomieszczeniach wieloosobowych powinien być zachowany jako istotny standard minimalny oceny na podstawie art. 3 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Ocena, czy doszło do naruszenia art. 3, nie może jednak ograniczać się wyłącznie do numerycznego obliczenia metrów kwadratowych powierzchni przyznanej więźniowi. Podejście takie pomijałoby fakt, że w kategoriach praktycznych jedynie całościowe ujęcie do konkretnych warunków pozbawienia wolności może zapewnić prawdziwy obraz rzeczywistości, w jakiej są przetrzymywani więźniowie¹⁶.

Powyższe orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka nie zawiera kategorycznego zakazu utrzymania minimalnej powierzchni celi mieszkalnej poniżej trzech metrów kwadratowych, dając tym samym państwom, przeciwko którym skargi mogą być kierowane, możliwość skutecznej obrony w oparciu o rzeczywiste, korzystne w ich rozumieniu dla więźniów warunki izolacji. Powstaje zatem pytanie, po co w ogóle określać minimalną powierzchnię mieszkalną, skoro nie ma wymogów bezwzględnych? Pytanie to pozostaje aktualne tym bardziej w odniesieniu do wyższych standardów przewidzianych przez Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT). Zgodnie z nimi „minimalny” standard powierzchni mieszkalnej wynosi sześć metrów kwadratowych powierzchni mieszkalnej w celi pojedynczej plus kącik sanitarny; cztery metry kwadratowe powierzchni celi mieszkalnej w celi wieloosobowej plus w pełni zabudowany kącik sanitarny; co najmniej dwa metry pomiędzy ścianami celi; co najmniej dwa i pół metra wysokości pomiędzy podłogą a sufitem. Z kolei „oczekiwany” standard powierzchni mieszkalnej określono w następujący sposób: dla dwóch więźniów co najmniej dziesięć metrów kwadratowych (sześć metrów kwadratowych plus cztery metry kwadratowe) powierzchni mieszkalnej plus kącik sanitarny; dla trzech więźniów co najmniej czternaście metrów kwadratowych (sześć metrów

---

¹⁶ Wyrok Mursic vs Croatia, [w:] M. A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń*, 2016, LEX/el., 2017.

kwadratowych plus osiem metrów kwadratowych) powierzchni mieszkalnej plus kącik sanitarny; dla czterech więźniów co najmniej osiemnaście metrów kwadratowych (sześć metrów kwadratowych plus dwanaście metrów kwadratowych) powierzchni mieszkalnej plus kącik sanitarny¹⁷.

Odnośnie do mocy wiążącej ERW, trzeba zaznaczyć, iż jest to dokument należący do kategorii źródeł prawa określanych jako *soft law*. Nie wprowadza on bezpośrednio norm *ius cogens*, lecz zdarza się mu je powoływać jako obowiązujące od wielu lat. Nie sposób zaprzeczyć, aby do tej pory nie istniała choćby zasada humanizmu wykonywania pozbawienia wolności. ERW sformułowano w formie zaleceń (rekomendacji), które nie są wprowadzane bezpośrednio do porządku prawnego, ustawodawstwa jakiegokolwiek państwa nimi związanego. W konsekwencji w doktrynie uważa się, iż skoro zalecenia nie posiadają mocy prawnie wiążącej dla państw, do których są adresowane, a procedura wprowadzenia ich do prawa wewnętrznego sprowadza się do zakomunikowania zainteresowanym, to są one pozbawione mechanizmów implementacyjno-kontrolnych¹⁸.

Uznać jednak wypada, że ERW stanowią standardy pożądanego, wzorcowego postępowania legislacyjnego i w zakresie stosowania prawa, które powinny być przestrzegane, a negatywna ocena w zakresie prawidłowości ich respektowania, dokonywana przez Komitet Ministrów Rady Europy, powinna skutkować odpowiedzialnością na gruncie prawa międzynarodowego (na przykład karami finansowymi). Jak już wspomniano, ERW adresowane są zarówno do organów stanowiących, jak i stosujących prawo. Świadczy o tym stwierdzenie zawarte w preambule, zgodnie z którym zaleca się, aby rządy państw członkowskich kierowały się w swej legislacji, politykach i praktyce regułami zawartymi w ERW oraz zapewniły, aby ich tekst został rozpowszechniony tak szeroko, jak to możliwe, pośród władz sądowych oraz personelu zakładów karnych. Zalecenia mają też być dostępne i znane indywidualnym więźniom, co jest dowodem na podkreślenie konieczności respektowania ich praw zawartych w ERW. Jednakże w doktrynie zwraca się uwagę, iż w sytuacji permanentnego przeludnienia jednostek penitencjarnych trudno wdrażać niniejsze rekomendacje¹⁹.

---

¹⁷ Raport Agencji Praw Podstawowych UE (FRA) z 11.12.2019 r. *Warunki detencji w Unii Europejskiej: zasady i rzeczywistość*, bip.brpo.gov.pl – rekord z 22.11.2021.

¹⁸ D. Gajdus, B. Gronowska, *Europejskie standardy traktowania więźniów (rekonstrukcja standardów oraz ich znaczenie dla polskiego prawa i praktyki penitencjarnej)*. Zarys wykładu, Toruń 1998, s. 35.

¹⁹ J. Międał, G. Skrobotowicz, *Możliwość...*, s. 117.

Negatywne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności w odniesieniu do jej ostateczności

Wykonanie kary pozbawienia wolności niesie za sobą wiele niekorzystnych następstw. W doktrynie do ujemnych stron stosowania kary pozbawienia wolności zalicza się: wysoki koszt utrzymywania zakładów karnych, brak miejsc w zakładach karnych, stygmatyzację, brak realizacji celów resocjalizacyjnych²⁰, utrwalanie postaw antyspołecznych (dewiacyjnych), integrację w ramach świata przestępczego²¹. Uogólniając, można je podzielić na dwie następujące grupy:

- 1) ujmowaną z perspektywy skazanego, w aspekcie humanitarnym;
- 2) ujmowaną z perspektywy państwa i organów wykonawczych, w aspekcie ekonomicznym.

Aspekt humanitarny należy rozumieć jako taki, który nakazuje wykonywać karę pozbawienia wolności z maksymalnym poszanowaniem praw człowieka, w tym niezbywalnej godności skazanego. Kara pozbawienia wolności powinna ograniczać się do zakazu swobodnego przemieszczania się i związanej z nim bezpośrednio, naturalnie, *per se*, ograniczonej decyzyjności w trakcie jej odbywania (np. niemożność wyboru posiłków, ograniczona możliwość zakupów, konieczność stawania na apel). Jak już zauważono, skazany na opisywaną karę ma w przyszłości powrócić do wolnościowego społeczeństwa, a wykonanie tego izolacyjnego środka penalnego ma wpłynąć na kształtowanie w nim społecznie pożądanych postaw. W niniejszym aspekcie trzeba uznać, że skoro dochodzi już do umieszczenia danej osoby w zakładzie karnym, to musi być ona traktowana w taki sposób, aby w przyszłości, po wykonaniu kary, nie naruszała porządku prawnego, aby zechciała przemyśleć zmianę swojej dotychczasowej postawy i stosunku do życia. Taka zmiana jest możliwa tylko wtedy, gdy skazany będzie odczuwał, iż jest uważany za pełnowartościową jednostkę – za człowieka.

Uwzględniając powyższe, trzeba pamiętać, że więzienie izolując człowieka, stawia go w nienaturalnej sytuacji życiowej, powodując deprivację potrzeb, frustrację, przeciążenie i konflikty²².

---

²⁰ M. Budyn-Kulik, *Kary i środki karne alternatywne wobec kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2010, s. 15.

²¹ Ks. Z. St. Iwański, *Kryzys kary pozbawienia wolności*, www.arch.ms.gov.pl – rekord z 8.11.2021, s. 94.

²² A. Ozga, *Psychospołeczne skutki kary pozbawienia wolności w zakresie problemów społecznych*, „Homo et Societas” 2017, 2, s. 64.

Aspekt ekonomiczny wyraża się w kosztach, jakie generuje wykonywanie kary pozbawienia wolności dla Skarbu Państwa. Skoro kara pozbawienia wolności, zgodnie z przypisywaną jej funkcją represyjną, ma być odpłatą za wyrządzone przez skazanego zło, to organ decydujący o jej orzeczeniu lub wykonaniu wielokrotnie powinien zastanowić się nad umieszczeniem sprawcy przestępstwa w zakładzie karnym w sytuacji, gdy możliwe jest orzeczenie kary nieizolacyjnej skutkującej ekonomicznymi wpływami na rzecz Skarbu Państwa (grzywna) bądź pracą na cele publiczne (kara pozbawienia wolności). Z ekonomicznego punktu widzenia kary nieizolacyjne są dla skazanego bardziej dolegliwe niż osadzenie w jednostce penitencjarnej, a dla państwa – nie angażują kosztów, ich wykonanie stanowi swoisty zysk. Chodzi tu przede wszystkim o lżejsze występki zagrożone sankcją alternatywną oraz o przestępstwa skarbowe. Kara pozbawienia wolności jest kosztowna w wykonaniu. Poza rzeczywistymi wydatkami ponoszonymi przez Skarb Państwa na utrzymanie więźnia podczas jej wykonywania w zakładzie karnym (warunki socjalno-bytowe, zapewnienie bezpieczeństwa, opłacenie funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej) należy pamiętać o późniejszych poważnych trudnościach adaptacyjnych występujących po opuszczeniu jednostki penitencjarnej – często były skazani nie może znaleźć pracy, mieszkania itp. i korzysta ze środków finansowych pochodzących ze źródeł publicznoprawnych – czyli nadal dochodzi do generowania kosztów wykonania kary pozbawienia wolności.

Podsumowanie

Zarówno z polskich regulacji kodeksu karnego (art. 32, art. 58 i 59), jak też z ERW wynika wyraźnie, iż pozbawienie wolności ma być ostatecznym środkiem karnoprawnej reakcji na czyn zabroniony, tak w aspekcie orzekania, jak i procesu wykonywania. Co do orzekania kary pozbawienia wolności ostateczność należy rozumieć jako – gdy tylko ustawa na to pozwala – priorytetowe stosowanie kar wolnościowych. W tym ujęciu pozbawienie wolności powinno mieć miejsce tylko wówczas, gdy inny środek penalny nie rokuje osiągnięcia celów kary. Jeżeli orzeczono karę pozbawienia wolności w wymiarze roku, a pozwalają na to inne przesłanki kodeksowe, trzeba rozważyć warunkowe zawieszenie jej wykonania. Nadto w sytuacji, gdy zachodzą przesłanki odbywania kary pozbawienia

wolności w systemie dozoru elektronicznego, również należy poważnie podejść do takiego przypadku i pozostawić skazanego w jednostce penitencjarnej w ostateczności.

Co do procesu wykonywania pozbawienia wolności ERW formułują konieczność humanitarnego postępowania z więźniami.

W ERW skupiono się na tym, aby tak dalece, jak to możliwe, wyeliminować w procesie wykonania kary jej inherentne, negatywne skutki²³. Trzeba przyjąć, iż w ujęciu powoływanych zaleceń ostateczność utrzymywania izolacji penitencjarnej przejawia się w ogólnym przesłaniu o jej epizodyczności i konieczności takiego podejścia do skazanego bądź tymczasowo aresztowanego, aby po opuszczeniu więzienia funkcjonował w wolnościowym społeczeństwie bez deprywacji nabytych podczas pozbawienia wolności. Dlatego właśnie życie w więzieniu ma odpowiadać w maksymalnym zakresie pozytywnym aspektom życia na wolności.

Finalnie można pokusić się o stwierdzenie, iż w polskim systemie prawnym i penitencjarnym faktycznie nie przestrzega postanowień ERW. Widoczne jest często bezrefleksyjne orzekanie, a następnie wykonywanie kar pozbawienia wolności, w sytuacji, gdy wystarczającym, a nawet bardziej dolegliwym, możliwym do wykonania środkiem karnoprawnej reakcji byłaby wyższa grzywna (permanentnie ostatnio orzeka się karę pozbawienia wolności w kumulacji z grzywną przy przestępstwach skarbowych, powołując się na idealny zbieg z przepisem ustawy statuującym przestępstwo powszechne). W toku wykonywania kary pozbawienia wolności – mimo wyraźnych zapisów reguły czwartej ERW (brak środków nie uzasadnia warunków więziennych naruszających prawa człowieka), nie przestrzega się norm przede wszystkim w odniesieniu do zakwaterowania więźniów – cele wieloosobowe, przykładowo liczące po ośmiu więźniów, nie są rzadkością, wola osób tam umieszczonych co do składów ją zajmujących nie ma znaczenia. W ogóle nie rozważa się w porze nocnej przebywania w pojedynczej celi ze względów humanitarnych. Z trudem zachowywane są minimalne powierzchnie mieszkalne cel. Faktem jest, iż gdyby ERW stanowiły prawo bezwzględnie obowiązujące, skutkowałoby to podstawą zasadnych skarg do odpowiednich organów. Z drugiej strony istnienie zaleceń nie może być traktowane jako wyłącznie formuła *wishful thinking*, standardy w nich zawarte powinny stanowić nie tyle stan pożądaný, co konieczny. Europejski Komisarz Praw Człowieka w sprawozdaniu

---

²³ M. Płatek, *Europejskie reguły więzienne z 2006 r.*, „Państwo i Prawo” 2008, 2, s. 8.

za rok 2006 dla Komitetu Ministrów oraz Zgromadzenia Parlamentarnego stwierdził, że zgodnie z wymogami ERW istnienie warunków, które naruszają prawa więźniów, nie może być usprawiedliwiane brakiem środków finansowych oraz że więcej powinno się robić dla tworzenia alternatyw dla pozbawienia wolności²⁴.

Zatem skoro dane państwo nie jest zdolne do utrzymania standardów, powinno minimalizować wykonywanie pozbawienia wolności do przypadków niezbędnych. W tym zakresie nie tyle prawo stanowione, co organy stosujące prawo powinny wykazać się racjonalizmem i rozsądkiem, dostosowując istniejące konstrukcje prawa krajowego odnośnie do całkowitego albo częściowego eliminowania wykonania pozbawienia wolności.

---

²⁴ D. van Zyl Smit, S. Snacken, *Prawa więźniów w perspektywie europejskiej ostatnich lat*, „Archiwum Kryminologii”, 2009, XXXI, s. 19.

Bibliografia

- Budyn-Kulik M., *Kary i środki karne alternatywne wobec kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2010.
- Franczuk K., *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w świetle standardów międzynarodowych*, „Probacja” 2018, 4.
- Gajdus D., Gronowska B., *Europejskie standardy traktowania więźniów (rekonstrukcja standardów oraz ich znaczenie dla polskiego prawa i praktyki penitencjarnej)*. Zarys wykładu, Toruń 1998.
- Iwański, Z. St., *Kryzys kary pozbawienia wolności*, www.arch.ms.gov.pl
- Kokot R., *Podstawy stosowania kar wolnościowych w kodeksie karnym z 1997 r. po nowelizacji z 20 lutego 2015 r.*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, Tom XXXVII, AUwr. no 3709, Wrocław 2015.
- Mandysz W., *Skazany na...marginalizację! Negatywne skutki odbywania kary pozbawienia wolności* [w:] K. Wódz, D. Nowalska-Kapuścik, G. Libor (red.), *Peryferie społeczne w teorii i badaniach empirycznych*, Katowice 2016.
- Melezini M., *Realizacja zasady traktowania kary pozbawienia wolności jako ultima ratio na płaszczyźnie stosowania prawa karnego*, „Ius Novum” 2019, 2.
- Melezini M., *Renesans krótkoterminowej kary pozbawienia wolności*, „Ius Novum” 2021, 1.
- Migdał J., Skrobotowicz G., *Możliwość realizacji Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r. w zakresie reintegracyjnego modelu wykonywania kary pozbawienia wolności a przeludnienie polskich jednostek penitencjarnych*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2014, 1 (XXIV).
- Ozga A., *Psychospołeczne skutki kary pozbawienia wolności w zakresie problemów społecznych*, „Homo et Societas” 2017, 2.
- Płatek M., *Europejskie Reguły Więzienne a polskie prawo i praktyka penitencjarna*, „Studia Iuridica” 1997, XXXIV.
- Płatek M., *Europejskie reguły więzienne z 2006 r.*, „Państwo i Prawo” 2008, 2.
- Raport Agencji Praw Podstawowych UE (FRA) z 11.12.2019 r. *Warunki detencji w Unii Europejskiej: zasady i rzeczywistość*, bip.brpo.gov.pl.
- Sienkiewicz Z., część trzecia: *Nauki o karze, środkach karnych i zasadach wymiaru* [w:] M. Bojarski (red.), *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2017.
- Szczygieł B., *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności – kilka refleksji*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2017, AuWR No 3762, XLIII.
- Szymanowski T., *Komentarz do Rekomendacji Rec (2006) 2 Europejskie Reguły Więziennicze*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, 72-73.

Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego [w:] I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997.

Uzasadnienie zmian do Kodeksu karnego z 1997 roku, <https://arch-bip.ms.gov.pl>.

Van Zyl Smit D., S. Snacken S., *Prawa więźniów w perspektywie europejskiej ostatnich lat*, „Archiwum Kryminologii” 2009, XXXI.

Wyrok Mursic vs Croatia, [w:] M. A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń*, 2016, LEX/el., 2017.

Wyrok Sądu Rejonowego Gdańsk-Południe z dnia 25 stycznia 2016 roku (X K 353/15) – orzeczenia.gdansk-poludnie.sr.gov.pl.

Wyrok Sądu Rejonowego w Toruniu z dnia 20 października 2016 roku (II K 830/16) – orzeczenia.torun.sr.gov.pl.

